

TÜRK MİTOLOJİSİNDE ALKARISI VE RİZE YÖRESİ ANLATILARINA YANSIMALARI: CAZİ ÖRNEĞİ

ALKARISI IN TURKISH MYTHOLOGY AND ITS REFLECTIONS ON RIZE
REGION NARRATIVES: THE EXAMPLE OF CAZI

SEFACAN DOĞRU

Arş.Gör, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü

Research Assistant, Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences,

Department of Turkish Language and Literature

sefacan.dogru@erdogan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8111-7416>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-6, Haziran- June 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types*: Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 30.05.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 25.06.2023

Sayfa-*Pages*: 47-62.

Atıf/Citation: Doğru, Sefacan (2023). “Türk Mitolojisinde Alkarısı ve Rize Yöresi Anlatılarına Yansımaları: Cazi Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/1: 47-62.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE ALKARISI VE RİZE YÖRESİ ANLATILARINA YANSIMALARI: CAZİ ÖRNEĞİ*

Arş. Gör. Sefacan DOĞRU*

Özet

İnsanlar erken tarihlerden itibaren anlam veremedikleri tabiat olaylarını açıklamak için çeşitli hikâyeler anlatma ve alegorikleştirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu ihtiyaç, mitlerin ortaya çıkışında etkili olmuş ve insanlık tarihinde mitik anlatılara birtakım değerler yüklenmiştir. Mitolojinin, zamanla bir milletin veya farklı milletlerinin kültürel değerlerinin incelenmesinde başvurulan bir kaynak haline gelmesiyle karşılaştırmalı mitoloji disiplini ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada; Türk kültürünün mitik anlatılarında rastlanan alkarısı ve cazi karakterleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Türk dünyasında farklı adlandırmaları da bulunan alkarısının yeni doğum yapan kadınları, çocuklarını, atları ve kısırakları rahatsız ettiğine inanılmaktadır. Bu bağlamda anlatılan hikâyelerde genellikle alkarısına değinilir. Fakat Rize yöresinde alkarısı karakteri yerine bu tarz anlatılarda diğer bir adıyla cazikarısı olarak da bilinen cazi karakterinin yer aldığı görülmüştür. Yapılan çalışmada, ilgili karakterler hakkında bilgi verilerek benzer ve farklı yönlerine değinilmiş ve Rize yöresi anlatılarında alkarısı yerine cazi karakterine yer verilmesinin nedenleri ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Türk mitolojisi, alkarısı, cazi, alkarısı ve cazi karşılaştırması, Rize yöresi.

ALKARISI IN TURKISH MYTHOLOGY AND ITS REFLECTIONS ON RIZE REGION NARRATIVES: THE EXAMPLE OF CAZI

Abstract

Since early times, people have felt the need to tell various stories and allegorize to explain natural phenomena that they could not make sense of. This need has been effective in the emergence of myths, and some values have been attributed to mythical narratives in the history of humanity. The discipline of comparative mythology emerged as mythology became a reference source in the study of the cultural values of a large nation or different nations. In this situation; It deals with the alkarısı and cazi characters found in the mythical narratives of Turkish culture comparatively. It is believed that alkarısı, which has different definitions in the Turkish world, disturbs women who have just given birth, their children, horses, and mares. The stories told in this context usually mention alkarısı. However, instead of the alkarısı character in the Rize region, the character of cazi, also known as cazikarısı, is also included in such narratives. In the present study, information about the related characters is given, their similar and different aspects are mentioned, and the reasons for the inclusion of cazi character instead of alkarısı in the narratives of Rize region are revealed.

Keywords: Mythology, Turkish mythology, alkarısı, cazi, comparison of alkarısı and cazi, Rize region.

* Bu çalışma 18-20 Ekim 2022 tarihleri arasında Ardahan'da gerçekleştirilen 3. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu'nda tarafımda sözlü olarak sunulan "Mitolojik Karakter Alkarısının Rize Yöresi Anlatılarına Yansımaları: Cazi Örneği" adlı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sefacan.dogru@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8111-7416>

Giriş

İlkel toplumlardaki *olay, fable, fiction* sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılan olan *mit* kelimesi; “gerçek hikâye” ve bunun da ötesinde “sahip olunan kutsal, çok değerli ve manalı şeyler” anlamına gelmektedir. Etnologlara, sosyologlara, tarihçi ve din adamlarına göre ise “kutsal gelenekler, ilkel inanışlar, örnek modeller” anlamını taşır (Bayat, 2021, s. 11; Bekki, 1996, s. 16). Diğer bir ifadeyle mitler; insanların kendi varlıklarını bildiklerinden beri yarattıkları, kurgusal bir zaman ve mekâna bağlı olarak geliştirdikleri yaratıcı güç veya güçler, yaratılış, var olma, yaşam, yok oluş ve bunlarla ilgili konuların söz konusu olduğu, kimine göre tanrısal düzeni yansıtan; ait oldukları toplumun kültürünü, inanışlarını, kâinatın ve canlı varlıkların oluşumunu anlatan öyküler olarak tanımlanabilir (Çoruhlu, 2021, s. 11). İlkel dönemlerde yaşamış insanlar, tabiatın gizemli olaylarını açıklamak için çeşitli hikâyeler anlatma ve alegorikleştirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu anlamda mitlerin ilkel insanların dünyayı algılama görüşü olduğu da söylenebilir. Zaman içerisinde ilkel insanların anlattığı bu hikâyeler, kültürel kimliklerin belirlenmesinde önem arz etmiş; Eski Yunanca’da birbirine zıt manalarda kullanılan *myhtos* ve *logos* kelimelerinin birleşimi ile “tüm mitleri bilimsel metotla inceleyen bilim dalı “anlamına gelen *mitoloji*¹ terimi ortaya çıkmıştır. Bir yönüyle zıtlıkların birleşiminden doğmuş olan mitoloji; günümüzde edebiyat, tarih, sanat tarihi, görsel, işitsel ve plastik sanatlar, dizi/film sektörü gibi pek çok alanda sanata, sanatçıya ve bilime ilham kaynağı olmuştur.

Mitolojik anlatıların konularına göre farklı adlandırmaları mevcuttur. Tanrıların nereden geldiğini anlatanlar teogoni, evrenin yaratılışı ve kâinatın olayların nasıl oluştuğu ile ilgili anlatılar kozmogoni, insanın nereden geldiği ve nasıl yaratıldığına dair anlatılar antropogoni, insanın ve dünyanın geleceği ile ilgili anlatılar ise eskatoloji miti olarak isimlendirilir. Mitik anlatıların daha özeline inildiğinde ilkel toplumlarda insanların açıklayamadığı doğa olayları, ilk günah, tufan gibi kâinatın kökenini ilgilendiren hikâyeler, halkların ilk gelenek-göreneklerinin ve ilk sosyal kurumların ortaya çıkışı ile ilgili hikâyeler gibi çeşitli konuları olduğu söylenebilir.

Sanat ve bilim dünyasındaki etkinliklerde yaygınlığını gün geçtikçe arttıran mitolojinin zamanla bir milletin veya farklı milletlerin kültürel değerlerinin incelenmesinde başvurulan bir

¹ Yunanca “söylenen veya duyulan söz, efsane” anlamına gelen *mythos* ve “kavrama, konuşma/söz, akıl, bilim” anlamlarını ifade eden ve eklendiği kelimeye bilim dalı anlamını veren *logos* (logia/loji) kelimelerinin birleşiminden ortaya çıkan *mitoloji* terimi tüm mitleri bilimsel metotla inceleyen bilim dalına verilen isimdir. Esasında *myhtos* ve *logos* kelimeleri Eski Yunanca’da birbirine zıt anlamlarda kullanılmıştır. *Myhtos* ve *logos* arasında denge görevini üstlenen bir de *epos* vardır. *Myhtos* denince akla insanların görüp duyduklarını mübalağalı biçimde anlattığı hikâyeler gelir. Başta Platon olmak üzere pek çok tarihçi ve filozofa göre *myhtosa* güven olmaz. *Epos* ise belli bir düzen ve ezgiye göre okunan söz anlamına gelir ki bu insana ilahi güç armağanıdır. Böylelikle ozanın sözünü tanımlayan *epos*; şiir,destan, ezgi manalarında bugünkü dillerdeki yerini almıştır. Bu anlamda *myhtos* ve *epos* arasında bir yakınlık vardır. *Epos* ne kadar güzelse *myhtos* o kadar etkili olur. *Epos* ve *myhtosun* bu başarılı birlikteliği ilkçağlardan günümüze anlatılan hikâyelerin, efsanelerin ve destanların uluslararası niteliğe kavuşarak ölümsüzlüğe kavuşmasını sağlamıştır. Fakat *logos*; daha farklıdır. *Logos* bilimsel, analitik neden ve sonuca dayalı söz; insanda düşünce, doğada kanundur. Bu bakımdan *logos* bir yasal düzeni yansıtır. *Logos* Eski Yunan’da günümüzdeki matematik, fizik, astronomi gibi sayısal mantığa dayalı alanları ifade etmek için kullanılmış olsa da o dönemde *logos* ile açılan bu çığır dosdoğru bilime varmış; öyle ki *logos*, herhangi bir araştırma alanında bilgini ve bilimi ifade etmek için kullanılagelen bir ek haline gelmiştir (Erhat, 2021, s. 5-6; Güzel, 2023, s. 21-31.).

kaynak haline gelmesi, karşılaştırmalı mitoloji disiplininin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bu anlamda; alkarısı ve cazı/cazıkarısı anlatıları karşılaştırmalı mitoloji bağlamında ele alınabilir ve Türk kültüründe korku anlayışının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Nasıl ki geceleri ıssız, karanlık yerlerde insanların ve küçük çocukların bulunmasını önlemek adına goncolos, hıblık, obur, enkebit, şürelî gibi mitolojik karakterler varsa doğum sürecinde hayatta kalması istenilen anne ve bebek için de bir itici güç lazımdır. Bu durum; Türk mitolojisinde alkarısı inancı olarak karşımıza çıkmaktadır. Alkarısı, Rize yöresi halk anlatılarında ise cazı ya da diğer adıyla cazıkarısı olarak adlandırılan karakter ile görülmektedir. Çalışmada ilgili durum dikkate alınarak alkarısı ve cazı hakkında bilgiler verilmiş ve alkarısının Rize yöresi anlatılarına cazı karakteri şeklinde yansımaları yöreden derlenen anlatı örnekleri ile desteklenmiştir.

Türk Kültüründe Alkarısı

Geçmiş zamanlarda insanlar başlarından geçen, açıklayamadıkları gizemli olayları hikâyelerle anlatma yoluna gitmiş ve olağanüstü özelliklere sahip kahramanlar türetmişlerdir. İnsanın ilgisini çeken bu anlatılar ve kahramanlar giderek halk arasında yaygınlaşmış; bazıları inanca dönüşmüştür. Sözel aktarım yoluyla geçmişten günümüze kadar ulaşan halk anlatıları ve inanışları, bilimin sunmuş olduğu mantığa uygun tüm açıklamalara rağmen günümüzde hâlen geçerliliğini korumaktadır. Türk dünyasında albız, almıs, albıs, abası, al anası gibi adlandırmalarıyla da karşılaşabileceğimiz alkarısı bunlardan birisidir. Orhan Acıpayamlı, bu karakteri şöyle tarif eder:

“Al, Albastı, özellikle de Alkarısı, Al anası, Alkızı gibi isimler bu varlığın kadın olduğunu gösterir. Cin, peri, şeytan olarak tasavvur edilen bu ruh; köpek, kedi, oğlak, buzağı, tilki, örümcek, kuş, gelin, erkek, kefenli ölü, cadı, kıl ve nihayet insan ve hayvan özelliklerini bir arada bulunduran insan-hayvan şekillerinde görülmektedir ve çoğunlukla kırklı lohusa ve bebeklere, nadir olarak hamile gelin, güvey, erkek, yolcu ve atlara musallat olan bir ruh veya hastalık olarak dile getirilmektedir. Adı geçen ruh, çoğunlukla cadı kadın kimliğiyle kendini göstermektedir (Acıpayamlı, 1974, s. 75).”

Başta Türk, Yunan, Roma, Hint, Mısır, Çin, İran mitolojileri olmak üzere bugün geri kalmış iptidai kavimler de dâhil, her milletin bir mitolojik inancı vardır. Türk mitolojisi, eski köken ve derin bir felsefeye dayanan dünya mitolojilerinden birisidir. İyi/kötü; eril/dişil birçok karakterin olduğu Türk mitolojik sisteminde başlıca iyi karakterler olarak Tanrı Ülgen ve Umay Ana karşımıza çıkarken Erlik ve alkarısı ise kötü karakterler olarak değerlendirilir. Bu sistemde en ulu Tanrı Ülgen'dir. Karanlık/demonolojik âlemin lideri olarak Erlik; iyilik ruhu ve iyiliğin koruyucusu olarak ise Umay Ana bilinmektedir (Ögel, 2020, s. 69-71). Bazı kaynaklara göre alkarısı, Umay'ın demonolojik bir türevidir; bazılarının göre ise Erlik'in yardımcısıdır.

Alkarısı ifadesi, tıpkı mitoloji kelimesi gibi birbirine zıt iki durumla ilgilidir. Örneğin, Şorlar'da bebeklerin hayatlarının kendilerine bağlı olduğuna inanılan iki Umay (May) vardır. İyi olanına May-İçe; kötü ruh olanına ise Kara-May derler (Ergun, 2011 a, s. 295). Hakaslar'da ana tanrıça Umay, bir yandan gökyüzünde beyaz bulutların arasında, çocukların ve yeni doğan bebeklerin koruyucusu iyi bir ruh olmakla birlikte; can çekişenlerin canını alan karanlık mağaranın sahibesi, ölüm meleği olarak da algılanır (Ergun, 2011 b, s. 138). Bu anlamda Umay karakterine hem doğum hem de ölüm gibi birbirine zıt karakterli durumlarda yetenek bahşeden Hakas mitolojik inancı, Ak Umay'ın yanı sıra Kara Umay'ı da mümkün kılmaktadır. Yakut Türklerinde kara iyelere “abası” denilmektedir. Anadolu'da alkarısı, al ruhu, al ana isimleriyle bilinen bu ruh da muhtemelen Umay'ın sonradan gelişen ikinci ilkelere göre olumsuz anlamda

başkalaşmış şeklidir; başka bir deyişle ondan türetilmiş bir ruh ya da ilahdır. (Çoruhlu, 2011, s. 57). Öte yandan alkarısının Erlik'in yardımcısı olduğu düşünülmektedir. Altayların bir yaratılış efsanesine göre Erlik Han, dünyanın yaratılışında Tengri'ye karşı bir fenalıkta bulunmuş ve Tengri onu ceza olarak yeraltı âleminin efendisi yapmıştır. Yeraltı âleminin en alt katında yeşil demirden bir sarayda yaşayan Erlik; gümüşten bir tahtın üzerinde oturur. Aralarında alkarısının da bulunduğu pek çok yardımcısı vardır (Alizade, 2011, s. 34; Karakurt, 2012, s. 313).

Alkarısı sözcüğünün günümüzde renk sıfatı olarak bilinen fakat öncesinde bir ruh halini ifade etmek için kullanılan "al" kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Hem "ak" hem de "kara" iye özelliklerini bir arada barındıran "al ruhu", sergilediği kontrolsüz gücünden dolayı genellikle zararlı görülmüştür. Bu ruh; doğum, evlilik, ölüm gibi yaşamın temel alanları başta olmak üzere pek çok alanda yaygın bir sembol oluşturmaktadır (Kalafat, 2018, s. 732-733). Acıpayamlı'nın ifadesine göre al ruhu, Türk topluluklarının ortak malıdır. Dünya üzerinde nerede Türk varsa orada "al" ile ilgili bir ize rastlamak mümkündür. Yeryüzünde çok az folklor ürünü, "al" kadar geniş ve kudretli bir yayılma kabiliyeti gösterebilmiştir (Acıpayamlı, 1961, s. 171-172). Al ruhu/rengi; Türk kültüründe geçmişten günümüze askeri ve siyasi anlamda flamalarda, sancaklarda, bayraklarda düşmana karşı kapsayıcı bir güç olarak kullanılmasının yanı sıra toplumsal manada yeni doğan bebeğe alınan çaputtan gelin kuşağında yer almasına kadar hayatımızın hemen her alanında karşımıza çıkabilmektedir. Bununla birlikte al ruhunun *ak iye* özelliğinin yanında *kara iye* özelliği bulunmasından dolayı al ruhuna karşı bir panzehir gibi nitelendirilebilecek "al ocakları" oluşmuştur. Bu durum alkarısı inancında da karşımıza çıkmaktadır. Alkarısını yakalayanların evine al basması ocağı veya al ocağı denir. Doğum yapan kadınlar bu evi ziyaret edip kendilerine al basmaması için evin ocağından kül veya çaput alırlar (Alptekin, 1993, s. 126-133).

Soyut, hayali, doğaüstü bir varlık olmakla birlikte yapılan alan araştırmalarında alkarısını gördüğünü iddia eden kaynak kişilerin tarifi, bu yaratığın fiziki özellikleri hakkında bazı çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılmıştır. Alkarısının, uzun boylu, uzun parmaklı ve uzun/bakır tırnaklı olduğuna, yüzünün çirkin ve iri, saçlarının siyah, uzun ve darmadağınık, dişlerinin at dişi gibi iri ve seyrek, ayaklarının ise ters olduğuna inanılır. Alkarısının lohusaların veya yeni doğan çocukların ciğerlerini yiyerek beslediği, subaşında ve ağaçlık yerlerde yaşadığı rivayet edilir (Şimşek, 2012, s. 99). Alkarısı genellikle kırmızı (bazen sarı veya kara da olabilir) uzun bir elbise giymektedir. Yeni doğan bebeğin veya annenin ciğerini alıp gitmekten ve geceleri atların yelesini örmekten hoşlanır. Eğer alkarısı lohusadan veya yeni doğmuş bebekten almış olduğu ciğeri suya bırakırsa annenin veya bebeğin öleceğine inanılır. Geceleri ahırdaki hayvan huysuzlaştığında veya terlediğinde alkarısının onu ziyaret ettiği söylenir.

Alkarısı; sarı alkarısı (sarı albastı) ve kara alkarısı (kara albastı) olmak üzere iki şekilde görülmektedir. sarı alkarısı; sarışın bir kadın silüetinde olup daha az zararlıdır. Bazen keçi ve tilki suretinde de görünebilmektedir. Kara alkarısı ise daha ağırbaşlı ve ciddidir, sarı alkarısına göre daha korkunç ve tehlikelidir. Kedi, köpek, örümcek, tilki gibi çeşitli şekillere bürünebilmektedir. Uzun boylu, uzun tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, ayakları ters, tepesinde tek gözü olan, bir dudağı yerde bir dudağı gökte, yetmiş memeli ve memelerini omzuna atmış çok çirkin bir yaratık şeklinde betimlemeleri de mevcuttur (Küçük, 2013, s. 121-122). Sarı albastılar baksı/şaman veya hocaların okumasıyla ortadan kaybolurlar. Kara albastı ise kendisini görme iktidarına malik olan ocaklı adamlardan başka kimseden korkmaz (İnan, 1933, s. 160).

Alkarısı, gerekli tedbirler alınmadığı takdirde başta lohusalar olmak üzere yeni doğan bebekleri, genç kızları, erkekleri, atları ve kısrakları rahatsız etmektedir. İnsanlar alkarısından korunmak için belli başlı bazı tedbirler almış; onu yakalamak için birtakım yöntemler geliştirmişlerdir. Bu uygulamalar hem İslamiyet öncesi Türk inancı hem de Müslüman Türk inancından izler taşımaktadır. Örneğin; alkarısı demirden ve kırmızı renkten korkar. Bu sebeple lohusanın odasında tüfek, bıçak, makas gibi malzemeler ve kırmızı renkli giysiler bulundurulur. Lohusaya kırmızı kurdeleli altın takılır ve yatağı kapı eşiğinde konuşlandırılmamaya dikkat edilir. Lohusanın bulunduğu odanın kapı eşiğine iğneye batırılmış kuru soğan yerleştirilir. Bunlardan başka paspasın altında kebab şişi bulundurmak, lohusayı odasında yalnız bırakmamak, hocanın okuduğu suyu lohusaya içirmek gibi halk arasında alkarısından korunmak için alınan belli başlı önlemler bulunmaktadır (Bulut, 2010, s. 16; Bolçay, 2011, s. 592.).

Alkarısını yakalamak için yakasına veya göğsüne iğne saplamak gereklidir. Alkarısını yakalayanlar genellikle evin erkekleri veya ocaklı adamlardır. Alkarısı kendisine saplanan iğneyi çıkartamaz ve bu iğnenin çıkartılması için yalvarır. Aksi takdirde kendi taifesine geri dönemez. Bu durumda alkarısının kendisini yakalayan kişinin evinde hizmetkâr olarak çalıştığına dair rivayetler anlatılmaktadır. Alkarısını yakalayan ve tövbe ettiren ailelere “al ocağı” veya “ocaklı aile” denir. Ocaklı kişi, daha önceden alkarısı yakalayabilmiş kimsedir. Alkarısı ocaklı kişiye ve soyundan gelenlere zarar veremez (Turan, 2022, s. 37). Bir efsaneye göre alkarısı kuş şeklinde gelip çocuğu basacakken çocuğun babası onu yakalamış. Adam tam onu öldürecekken, kuş ağlayarak “beni öldürme, sana söz veriyorum senin çaputunun yedi göbek gittiği yere dokunmam” diye yalvarmış. O günden sonra bu aileye alkarısı uğramamış. Bugün albasmasına uğrayan aileler ile yeni doğum yapmış olup alkarısından korunmak isteyenler bu aileden kırmızı bir çaput alırlar (Demren, 2018. 17).

Alkarısı gerek mitoloji gerekse halk kültürü bağlamında pek çok karakterle ilişkilidir. Sümer mitolojisinde Lilith; Yunan mitolojisinde ise Hera, Lamia ve Medea; Türk kültürü ve mitolojisinde Tepegöz, çarşamba karısı, enkebit, obur ve cazi, alkarısı ile benzer yönleri bulunan belli başlı karakterlerdir. Tüm bu unsurlar; bir milletin kendi içerisindeki kültürel zenginliğini ve milletlerarası kültürel etkileşimlerin boyutunu göstermek adına karşılaştırmalı mitoloji bağlamında incelenebilir.

İlk olarak Sümer kaynaklarında görülen ve İbrani mitolojisinde önemli bir yere sahip olan Lilith anlatılarda alkarısı ile benzer özellikleriyle yer alır. Yahudi inancına göre Âdem’in ilk eşi Lilith’dir. Havva ise Lilith’in itaatsizliğinden sonra Âdem için yaratılmıştır (Ercan, 2013, s. 93; Hallaç, 2022, s. 86-87). Simgesel olarak toprak doğurganlığı sembolize eder ve anaerkildir; gökyüzü ise ataerkildir. Dolayısıyla cinsel birleşme esnasında Lilith’in sırtı yere; Âdem’in sırtı ise gökyüzünde geliyordu. Fakat Lilith kendi sırtının gökyüzüne gelmesini talep eder. Âdem bu talebi reddedince Lilith’de Âdem’i terk ederek cennetten kaçır. Bunun üzerine Ulu Tanrı; Lilith’i geri getirmeleri için üç melek görevlendirir. Melekler Lilith’in peşinden giderler ve onu Kızıldeniz’de bulurlar. Meleklerin ısrarına rağmen Lilith geri dönmez. Bu olaydan sonra Lilith hamile kadınlara ve bebeklerine zarar vermeye başlar. Sadece üzerlerinde muska veya Ulu Tanrı’nın ya da meleklerinin isimlerine dair bir tılsım bulunan çocuklara zarar vermez (Kılıç; Eser, 2018, s. 50-52; Zingsem, 2007, s. 37). Lilith’in itaatsizliği ve başkaldırısı kadın-erkek arasındaki cinsiyet savaşının da başlangıcı sayılır ve bu sebeple Lilith; bugün feminizmin öncüsü olarak kabul edilir.

Yunan mitolojisinde Tanrıça Hera, Lamia ve Medea tıpkı alkarısı gibi çocuklara zarar vermeleri ile bilinir. Bazı anlatılarda Belos ve Libye’nin güzeller güzeli kızı; bazılarında ise

Poseidon ve Libye'nin kızı aynı zamanda Libya'nın kraliçesi olarak karşımıza çıkan Lamia, Zeus'un aşığıdır. Fakat Zeus'un karısı Tanrıça Hera bu ilişkiyi kabullenemez. Zeus'a karşı bir yaptırım uygulayamadığı için kendinden daha güçsüz olan Lamia'yı lanetler ve onu şeytani bir varlığa dönüştürür. Hera; Lamia'nın Zeus'la birlikteliğinden olan çocuklarını öldürür. Bu yaşadıklarından sonra Lamia delirir, bir mağaraya kaçar ve geceleri kaçırdığı çocukları burada yemeye başlar. Başka bir versiyona göre ise Zeus'un güzel aşığı Lamia, Hera tarafından delirtilir ve ilk önce kendi çocuklarını yutar, daha sonra çocukları yutan bir yaratık olarak kuşaktan kuşağa aktarılır (Ercan, 2013, s. 97; Erhat, 2021, s. 191). Her iki durumda da kendisinden daha otoriter bir erkeğe gücü yetmeyen kadının kendisinden daha zayıf başka bir kadına zarar vermesi söz konusudur. Nitekim Yunan mitolojisinde Hera ve Lamia da Türk mitolojisindeki alkarısı gibi çocuklara zarar veren kadın ruhlu karakterler içerisinde değerlendirilmektedir. Medea ise Yunan mitolojisinde çocuk katiliği ile bilinen bir başka kadın karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatılarda büyücülük ve türlü hileleriyle ön plana çıkan Medea iki olayında alkarısı anlatıları ile benzer özellikler gösterir. Bunlardan birincisi öz kardeşini öldürmesi² bir diğeri ise öz çocuklarını boğması³ ile ilgilidir. Fakat Medea yalnızca kendi öz sülalesinden olan çocuklara zarar verirken alkarısında böyle bir durum söz konusu değildir. Alkarısı yeni doğum yapmış tüm lohusa ve bebeklerine zarar verebilir. Medea'nın trajik hikâyesi ile ilişkilendirilerek günümüz psikoloji literatüründe "Medea Sendromu" ya da diğer adıyla "Medea Kompleksi" olarak bilinen hastalık; kökenini kadının adanmışlık ve intikam arzusundan alır ve bir ebeveynin diğer ebeveyne karşı çocuğu kışkırtıcı bir şekilde kullanmasını ifade eder (Torun, 2011, s. 468).

Dede Korkut hikâyeleri, Türk kültür dünyasında oldukça önemli bir yere sahip eserlerdendir. Bu hikâyelerde, çoban ve peri kızının evliliğinden dünyaya gelen ve annesinin verdiği yüzük sayesinde kendisine hiçbir silah tesir etmeyen Tepegöz, olağanüstü yeteneklere sahip bir yaratıktır. Tepegöz'ün her gün belli sayıda insan yemesi, alkarısı ile ortak özelliklerinden birisidir. Bir başka ortak özellik ise alkarısının da Tepegöz'ün annesi gibi periler taifesinden olmasıdır. Bununla birlikte alkarısı, Kıbrıs Türkleri arasında tepesinde gözleri olan bir varlık şeklinde tasvir edilir (Ergin, 2021 s. 206-215; Şimşek, 2017, s. 102).

² Kocası İason'a âşık olmadan önce Kral Aietes'in kızı sıfatıyla Kolkhis (Gürcistan)'de yaşayan Medea Yunan mitolojisinde büyücülük ve türlü hileleriyle ön plana çıkar. İason ise İolkos kralı Aison'un oğludur. Aison üvey kardeşi Pelias tarafından tahttan indirilince İason saraydan uzakta büyür. İason yetişkin çağa gelip şehre dönünce amcası Pelias'dan tahtı ister. Pelias eğer Kolkhis'deki altın postu getirirse tahtı ona vereceğini söyler. Bunun üzerine İason Yunanistan'ın en seçkin yiğitlerini de yanına alarak meşhur Argo gemisini yaptırır ve Karadeniz seferine çıkar. Kolkhis'e gelince burada Medea, İason'a âşık olur. Eğer kendisiyle evlenirse hem altın postu almasına hem de yeniden tahtı ele geçirmesine yardım edeceğini söyler ve anlaşılır. İason altın postu aldıktan sonra Medea ile kaçmaya başlar. Bu sırada Medea, Kral Aietes ve adamlarını oyalamak için kendi öz kardeşini kesip doğrar ve parçalarını yola atar. Böylelikle Kral Aietes yolda oyalanır ve İason ile arkadaşlarına yetişemez (Erhat, 2021, s. 200-201; Ercan, 2013, s.98-101).

³ Medea nihayetinde bir büyücü olduğu için İason'a yaptığı yardımlarda türlü hileler içerir. İason ve Medea Kolkhis dönüşü İalkos'a döndüklerinde altın posta rağmen İason'un amcası Pelias tahtı vermek istemez. Bunun üzerine Medea bir hileye başvurarak Pelias'ı kızlarına öldürtür. Kısa sürede olsa İason tahta geçer. Fakat daha sonrasında hileyle tahtı aldıkları için şehirden kovulurlar. Korinthos kralı Kreon onları iyi karşılar ancak bir süre sarayında alkoyduktan sonra Medea'yı uzaklaştırmanın çarelerini arar. İason'da Medea'nın hilelerinden bıkmıştır. Bunun üzerine Kreon'un kızı Kreusa ile evlenmek; Medea'yı da Kolkhis'e geri göndermek ister. O sırada Medea ömrünün en büyük suçunu işler. Kreusa'ya düğün hediyesi olarak zehirli bir gelinlik verir. Kreusa gelinliği giyer giymez yanmaya başlar. Fakat Medea bununla yetinmez İason'dan intikam almak için iki öz oğlunu boğarak öldürür ve ölümlerini babalarına gösterir (Erhat, 2021, s. 200-201; Ercan, 2013, s.98-101).

Cazi/cazıkarısı dışında karakura, çarşamba karısı, enkebit, obur, hıbilik gibi karakterler de Türk kültüründe alkarısı ile benzer birtakım niteliklere sahiptir. Karakura, alkarısı ile aynı mahiyete sahiptir. Bir kedi büyüklüğünde keçiye benzer, gün ışığından korkar, güneş doğunca kımıldayamaz. Çarşamba karısı; saç başı dağınık, üstü başı özensiz kadın olarak tanımlanır. Çarşamba gecesi işe başlanması durumunda o eve musallat olur. Enkebit; sağ elinin ortası delik, başında fesi olan bir yaratıktır. İnsanlar uyurken boğazlarını sıkarak onları öldürmeye çalışır. Enkebitin başından fesini alan kişiye dokunmayacağına inanılır (Küçük, 2013, s. 122). Obur ve hıbilik da alkarısı gibi demonolojik ruhlu karakterlerdir. Fakat alkarısı genellikle lohusa kadınları ve bebeklerini ya da ahırdaki atları veya kısrakları rahatsız etmekte iken hıbilik kadın erkek demeden herkesi rahatsız edebilir. Obur (bazı kaynaklarda ubır) ise insanın içinde yaşayan kötücül bir yaratıktır. İnanişaya göre ubır taşıyan insan ölse de ubır ölmez, ölen kişi mezara konduktan sonra kefeni yemeye başlar ve mezarda bir delik bularak yeryüzüne çıkıp insanları huzursuz eder (Kabak, 2016, s. 312). Türk halk kültürü ve inanışları çerçevesinde sözü edilen bu yaratıklar; “insanlara (özellikle de çocuklara) zarar verme, kötü ruhlu karaktere ve çirkin/korkunç bir görünüme sahip olma” gibi yönleriyle alkarısı ile ortak özelliklere sahiptirler.

Cazi/Cazıkarısı

Bütün Türk topluluklarında alkarısı ile ilgili anlatılar oldukça fazladır ve bölgeden bölgeye alkarısı anlatılarına benzer söylencelerde yer alan karakterler değişiklik gösterebilmektedir. Rize yöresinde alkarısı anlatılarına benzer anlatılarda yer alan ana karakter ise cazi; diğer bir adıyla cazıkarısıdır. Mitolojide cazi/cazıkarısı, Anadolu'nun pek çok yöresinde görülen demonolojik ruhlu bir karakterdir. Yöresel ağız özelliklerine göre anlatılarda farklı isimlerle anılabilen bu karakter; cazgarısı (Niğde), cazanga (Giresun), cazaraklı (Bursa), cazgır (Afyon, Burdur, Balıkesir), cazgir (Uşak, Tokat), cazgit (Amasya), cazgir (İzmir), cazıgarı (Denizli), cazıgarsı (Eskişehir), cazigari (Gaziantep), cazzı (Kıbrıs) şekillerinde ifade edilir (Aksoy vd., 2019, s. 870-871). Ayrıca cadı kelimesi Farsça aynı anlama gelen “cādū (جادو)” sözcüğünden Türkçe'ye geçmiş olup etimoloji sözlüğünde d-z değişiminden (cādū / cāzū) söz edilir (Tietze, 2021, s. 37). Gerek d-z değişiminin tesiri ve gerekse yöresel söyleyiş özelliklerinin etkisi ile tarihsel süreçte “cādū / cāzū / cazi / cazi” şeklinde dönüşümlere uğrayan bu kelime; Rize Yöresi halk anlatılarında “cazi” veya “cazıkarısı” şeklinde karşımıza çıkar. Rize Kültür Derlemeleri (2011) adlı çalışmada cazi ile ilgili şu ifadeler yer verilir:

“İnsan şeklinde normal bir ana-babadan dünyaya gelen cazinin olağanüstü bazı özelliklere sahip olduğuna inanılırdı. Yaşlı kadın suretinde olan cazilerin gündüzün normal bir insan şeklinde olduğu düşünülürdü. Onun diğer insanlardan tek farkı bir parmak uzunluğundaki kıvruklarıydı. Ancak, onlar da herkes gibi elbise giydikleri için bunu anlamak mümkün değildi. Cazinin en büyük özelliği yeni doğmuş bebeklerin ciğerlerine olan düşkünlüğüydü. Olağanüstü özelliklere sahip olan cazinin gece olunca harekete geçtiği, istediği şekle girip her eve girebildiği, hatta bir örümcek şekline dönüşüp bacadan indiğine inanılırdı. Doğrudan anne ile bebeğin uyuduğu odaya gelen cazinin, elinde taşıdığı bir avuç toprağı annenin üzerine saçarak onun derin bir uykuya dalmasını sağlayıp arkasından da ‘eğiş’ denilen ucu eğri uzunca bir demir çubukla bebeğin ciğerini çıkarıp yediği düşünülürdü (Ak;Çelik, 2011, s. 257).”

Anadolu'da, hayattayken üstünden kedi atlamış veya köpek eti yemiş insanların öldükten sonra hortlayarak cadı olduklarına inanılmaktadır. Rize folklorunda ise cazi, uzaktan gelen

korkunç bir yaratık olarak algılanmamaktadır. Mahalle içinden herhangi bir kadın cazi olabilir. cazi, yöre folklorunda genellikle doğaüstü güçlerden faydalanarak insanlara zarar verdiği inanan kötü kalpli, çirkin, huysuz ve geçimsiz yaşlı kadın olarak tanımlanır (Öztürk, 2005, s. 212-213).

Rize yöresi halk anlatılarında cazikarısının fiziki tasvirleri ve özellikleri, birtakım yönlerden alkarısı ile benzerlik göstermektedir. Buna göre tıpkı alkarısı gibi uzun boylu; uzun/pis tırnaklı; çirkin yüzlü; siyah, uzun, dağınık saçlı olan cazikarısı da sulak ve ıssız yerlerde yaşar. Bazen kedi, köpek, tilki, örümcek, kıl şekillerinde de görülebilir; umumiyetle yeni doğum yapmış lohusa kadınlar ve çocukları ile ahırdaki hayvanlara musallat olur. Bununla birlikte cazi, alkarısından farklı olarak genellikle geceleri un değirmenlerini kendine ev bilir. Geceleri ıssız olan un değirmenleri de ırmak kenarlarında konumlandırılır. İssız ve sulak yerlerde yaşamaları dolayısıyla alkarısı ve cazi benzer özellikler gösterir. Ancak kuvvetle muhtemel daha mahalli karakter olmasından dolayı, cazinin anlatılarda somutlaştırıldığı görülür. “alkarısının yaşadığı yer” mevzu bahis olduğunda “genellikle sulak ve ıssız yerler” şeklinde soyut bir genelleme yapılırken; cazi anlatılarında bu tabirin yanına “özellikle değirmenler de yaşadığı” ayrıntısı da eklenir, bazı anlatılarda değirmenin ismi ve bulunduğu konum da zikredilebilir.

Bazı hikâyelerde cazikarısı, alkarısı gibi tek bir varlığa bağlı hayali karakter olarak gösterilmez. Cazilerin geceleri bir araya gelip değirmenlerde sabaha kadar geleneksel oyunlar sergilediklerinden söz edilir. Civardan geçen kişilere güzel kızlar olarak görünürler ve onları oyuna davet ederler. Eğer bu kişi çağırınların cazi olduğunu anlayamaz ise onu yakalayıp ciğerini sökerler. Ele geçirilen ciğer eğer bir çocuğa aitse değirmendeki kazanda pişirip yemeyi; yetişkine aitse suya doğru kaçmayı tercih ederler. Cazi suya ulaşırsa ciğerini aldığı kişinin öleceğine inanılır.

Cazikarısından korunmak için birtakım uygulamalar vardır. Bu uygulamalar arasından lohusanın odasında tüfek, bıçak, makas, iğneye batırılmış kuru soğan, Kur'an bulundurmak; lohusaya kırmızı kurdele takmak ve hocanın okuduğu suyu lohusaya içirmek gibi yeni doğum yapmış kadınlarla ilgili olanlar, genellikle alkarısından korunma yöntemleri ile benzerlik gösterir. Ayrıca akşam ezanı okununca evde olmak, geceleri değirmene gitmemek ve ıssız/sulak yerlerden geçmemek de cazikarısına karşı alınan belli başlı tedbirlerdendir.

Cazikarısı genellikle erkekler tarafından yakalanır. Cazikarısının göğsüne iğne saplamak, caziyi kandırıp tuzağa düşürmek ve evde bulunan ocağın zincirine⁴ tuzak kurmak; cazikarısını yakalamak için başvuru olan belli başlı yöntemlerdir. Cazikarısı yakalandığında cazi olduğunu itiraf etmeli ya da bu durum üç defa kendisine söyletilmelidir. Cazikarısının yakaladığı veya kandırdığı kişileri tesiri altına almasına ise yörede “cazilenme” ya da “paçarislenme⁵” denir. Bu tarz durumlarda ocaklı kişiler, nefesi kuvvetli hocalar cazinin kovulmasında etkili olur.

⁴ İşlevinden dolayı bu zincire yöre halkı tarafından cazi zinciri dendiği de olur. Cazi zinciri, Karadeniz evlerinin ocakbaşında bulunan ve bacaya doğru yükselen zincirdir. Ocakbaşında su ısıtmak amacıyla dolu güğümler bu zincire asılır. Caziler evlere girip çıkarken genellikle baca yolunu tercih ederler. Bu sebeple ev halkı tarafından cazi zincirine ekme kırıntısı koyulur ki cazi eve giriş-çıkışlarda bu ekme kırıntılarını yemekle oyalansın ve evin erkeği onu yakalayabilsin. Güzergâhında bu zinciri kullanan cazilere ise “zincir cazisi” denir.

⁵ Cazinin tesirinde bulunan kişilerin yüzünde ciddi değişiklikler gözlemlenir. Örneğin; dudakları tek taraflı olacak şekilde bükülerek kulaklarına varır, yanaklarının biri diğerine göre daha yukarıda çapraz bir şekilde durur. Buna bağlı olarak “paçarislenme” ifadesi de kuvvetle muhtemel yöre insanı tarafından halk arasında “çaprazlama” anlamına gelen “paçarız” kelimesinden türetilmiştir.

Rize Yöresinde Derlenen Cazi/Cazıkarısı Anlatıları

Cazi/cazıkarısı anlatılarda genellikle çocuk kaçırmaya, lohusaları rahatsız etme ve erkekleri baştan çıkarmaya gibi özellikleri ile karşımıza çıkar. Yapılan araştırmalar ışığında, Rize yöresinden derlenen cazi anlatılarına dair bazı metinlere aşağıda yer verilmiştir. Derlenen metinler yazıya aktarılırken yöresel ağzın korunmasına dikkat edilmiştir.

1- Bi tane ananın iki kızı vardı. Biri göy (üvey) kız, diğeri oz (öz) kızı idi. Bu ana hep göy kızını çalıştırır; oz kızını çalıştırmazmış. Bi gün bu ana göy kızını göndermiş deremene (değirmen). Göy kız gitmiş deremene bakmış ki güzel kadınlar horon oynuyor. Bu kızı da çağırıyor almış aralarına. Demişler ona biz ne dersak sen de aynisini de. Göy kız bakmış bu kadınların ayakları ters. Anlamış cazi olduklarını. Ne dedilerse yapmış. Sonra caziler göy kızı giydürüp süsleyüp eve göndermişler. Ana bakmış ki bu kız deremene gitti güzel elbiselerle eve geldi. Hemen oz kızını da deremene yollamış. Oz kız da gitmiş deremene, cazılar almışler onu horona ama oz kız cazıların dedüğünü etmemiş. Cazılar da duvardan duvara vurarak eldirmişler oz kızı, ciğerini almışler (KK.1).

2- Buyuklerimiz anladığına göre bizum köyde yaşlı bi nene vardı. Bu yaşlı nene caziydi, kuyruğı vardı. Gündüz normal kadın gibi dolaşmış ama gece olinca cazi olurmuş. Çocukları kaçırmaya çalışmış. Bi gün Şeh Muhammed Dayı bizum köyün yırmağına yakın bir yere bu yaşlı nene kuyruğundan yakalamış. Cazi nene yalvarmış ona “kimseye dema beni” diye (KK.2).

3- Eskiden gece olinca evlerin kapıları kapanırdı. Cazi denen yaratık ocak zincirinden eve girmeğe çalışırdı. Buna “zincir cazisi” denirdi. Ocakbaşının zincirinden eve girer, çocukların ciğerlerini soker gene zincirden yukarı gider idi. Dedemün anladığına göre bi akşam bizum köydeki eve da gelmiş. Zincirden aşağı inerken dedemün babası bunu görmüş. Rahmetli ocaklı adam idi. Yakalamış onu, bir süre hizmet ettirmiş (KK.3).

4- Zamanın zamanında cazi diye bir yaratık vardı. Bu cazının en önemli özelliği yeni doğan uşakları boğmak; ciğerlerini sokup yemek idi. Eskiden bi tane evde doğan çocuklar doğduktan az zaman sonra hep eliydi. İlk uşakları doğmuş elmiş, ana babası olsun Allah’un emri ne yapalım demişler. İkinci, üçüncü da aynı olmuş. Gene bi çocukları daha olmuş. Uşağın anası lohusa iken, yatağında uşağının yanında uyur iken bakmış ki bi tane örümcek uşağına doğru geliyordu. Korkmuş, bağurmuş. Hemen kocası girmiş odadan içeri orumceğe bi tane vurmuş. Orumcek kaçmış ama ayağı kırılmış. Yatmışler aşağı. Ertesi sabah kalkmışler kahvaltı edecekler gelin sofrayı hazırlamış ama kaynanası uyanup gelememiş. En son kocasına “git ananı kaldur gelsun kahvaltıya” demiş. Oğlan gitmiş anasını kaldurmaya.

- Ana, kalk hayde nerdeysa öğlen oldu.

Anne:

- Nasi kalkayım evladım, dün gece ayağımı kıldun ya.

Boylelikle çocukları eldurenün evün kocakarısı olduğunu anlamışler. Kocakarı cazi çıkmış (KK.4).

5- Bizum bir arkadaş çıktı dağda hava almağa kaldı geceye donemedi evine. Gece yarısı evine doneriken çok güzel bi kadın yolun karşısından buna doğru yaklaşmış, cilve edup şapkasını istemiş. Bu da görmüş güzel kadını şapkasını vermiş tabi. Kadın, şapkayı alur almaz başlamış yırmağına doğru koşmağa. Bizumkisi bakmış ki bunun ayakları ters. Anlamış cazi olduğunu. Koşmuş cazının peşinden. Cazi yırmağına inmeden şapkasını cazıdan almış. Eğer cazi suya atlasaydı bizum arkadaş elurdu (KK.5).

6- Bi Alike var idi. Alike bi gun köyde gezinurken elma ağacı görmüş, çıkmış elma yemak için ağaca. O sirada yoldan geçen cazikarisi Alike'yi görmüş. “Ben buni kandurayım, kaçurayım, akşam ciğerini yerum” diye düşünmüş. Gitmiş Alike'nun yanına:

- Uyy Alike, oriya ne edeyisun?

Alike:

- Elma yiyirum.

Cazi:

- Uyy, nenen kesilsun sağa at bağa bi elma.

Alike atmış caziye bi elma ama cazi bilerek tutmamış oni.

- Alike tutamadum oni, in bi dal aşığa at bağa bitane daha.

Boyle böyle cazikarisi Alike'yi ağaçtan indurmuş, bayıltmış, atmış sepetine, geturmuş deremendeki evine. Kizi Fadime'ye “kazani isit, Alike'yi at içine pişur. Akşam ben gelince yeruk” demiş. O sirada Alike uyanmış cazinun deduklerini hep duymış. Cazi gidince Fadime kazani isitmiş, Alike'ya demiş ki:

- Habu kazana bi bak içine boncuk mi var?

Alike uyanukluk etmiş uzaktan bakmış “ben goremedum oni bida sen bak” demiş.

Fadime kazana bakayiken Alike atmış oni kazana, pişurmuş, etlerini kavanoza koymış. Sora çıkmış çatıya saklanmış. Cazikarisi gelince bakmış ki etler hazir. Hemen başlamış yemağa, bir yandan da soyleneşmiş:

- Alike'nun etleri, cimi cimi butleri.

Alike'da çatıdan seslenmiş:

- Fadime'nun etleri, cimi cimi butleri.

Cazikarisi işi anlamış, ağzindekileri tukurmuş.

- Ula Alike, sen oriya nasi çıktun.

Alike:

- Eskemileri (iskemle) ust uste kodum da çıktum.

Cazi eskemileri ust uste komiş ama çıkamamış, duşmuş. Tekrar sormuş:

- Ula Alike, sen oriya nasi çıktun?

Alike:

İğneleri ust uste kodum da çıktum.

Cazi komiş iğneleri ust uste ama gene çıkamamış, iğneler hep batmış oğa. Gene sormuş:

- Ula Alike, sen oriya nasi çıktun?

Alike:

- Kizdurdum bi kazuk saktum kendume, atti beni buriya.

Cazi da kizdurmüş bi kazuk sokmuş kendine, acidan can vermiş. Alike'da boylelikle cazikarisini kandurmuş, ondan kurtulmuş. Cazinun hazinelerini bularak zengin olmuş (KK.6).

Sonuç

Bu çalışmanın neticesinde, alkarısı karakterinin Rize yöresi anlatılarına cazı/cazıkarısı olarak yansıdığı sonucuna varmak mümkündür. Nitekim Rize yöresinden derlenen cazı anlatılarında, alkarısı ismine rastlanmamakla birlikte Türk mitolojisinde alkarısına atfedilen özelliklerin; araştırma bölgesi sözlü kültüründe cazı/cazıkarısı karakteri üzerinden aktarıldığı görülmüştür. Fakat ilgili husus; alkarısı karakterinin Rize yöresinde cazı/cazıkarısı karakterine dönüştüğü anlamında yorumlanmamalıdır. İki demonik varlığın karşılaştırılması sonucu ortaya konulan veriler incelendiğinde söz konusu karakterlerin birbirinden farklı olduğu; ancak Rize yöresi mitik anlatılarında cazı karakterinin, bünyesinde alkarısına dair özellikler barındırdığı sonucuna varılmıştır. Alkarısı yerine cazı ifadesinin kullanılması ise Orta Asya Türk mitolojisinin temel karakterlerinden birisi olan alkarısının batıya doğru göçünde; Horasan dolaylarında 11.yy'daki yoğun Farsça etkisiyle geçirmiş olduğu değişim ve Rize yöresi ağız özellikleri dikkate alındığında daha kolay anlaşılacaktır. Alkarısı ifadesi, Orta Asya'dan Anadolu'ya olan seyahatinde kuvvetle muhtemel Farsça etkisiyle cādū kavramı ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Sonrasında ise tarihsel süreçte “cādū / cāzū / cazı / cazı” şeklinde dönüşümlere uğrayan ifadenin; Türk kültür dünyasında hareketli, nüktedan, hazırcevap ve hızlı konuşmaları ile bilinen Doğu Karadeniz yöresi insanının dilinde, anlatının hararetini kesmemek ve ifadede akıcılığı sağlamak adına alkarısı yerine söyleyişi daha kolay olan cazı ve cazıkarısı ifadelerinin tercih edildiği ve zamanla bu ifadenin yöre ağızında kendine münhasır bir yer edindiği düşünülmektedir.

Çalışmanın son tahlilinde, alkarısının Rize yöresi anlatılarına cazı/cazıkarısı olarak yansımaları incelenerek birtakım veriler elde edilmiş ve ilgili verilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Alkarısı ve cazı/cazıkarısı arasındaki benzerlikler	
<ul style="list-style-type: none">• Alkarısı ve cazıkarısı karakterleri özellikle dış görünüm olarak birbirine çok benzemektedirler. Her ikisi de uzun boylu, uzun parmaklı, uzun ve pis tırnaklı; çirkin yüzlü; siyah ve darmadağın saçlı; ters ayaklı olarak tasvir edilir.• Her iki karakterde kötü huyludur. Lohusa kadınlara, yeni doğmuş bebeklere, çocuklara ve ahırdaki hayvanlara zarar verirler.• İki karakterin yaşam alanları benzeşmektedir. İssiz ve sulak alanlarda yaşamayı tercih ederler.• İki karakterin de yakalanma yöntemleri ve onlardan korunmak için alınan tedbirler birbirine oldukça benzerdir.• Alkarısı ve cazıkarısı karakterleri kendilerini yakalayıp tövbe ettiren ailenin evinde hizmetçi olarak çalışırlar.	
Alkarısı ve cazı/cazıkarısı arasındaki farklılıklar	
Alkarısı	Cazı/cazıkarısı
<ul style="list-style-type: none">• Alkarısı Türk mitolojisinde daha genel bir yere sahiptir. Umay ve Erlik gibi karakterlerle de ilgisi	<ul style="list-style-type: none">• Alkarısına göre daha yerel ve özel bir karakterdir. Anlatılarında yer aldığı bölgenin özelliklerini taşır. Örneğin Rize yöresi anlatılarında cazı, değirmenlerde horon

bulunmaktadır.	oynayan bir karakter olarak ifade edilir.
<ul style="list-style-type: none">• Issız ve sulak yerlerde yaşar.	<ul style="list-style-type: none">• Alkarısı gibi ıssız ve sulak yerlerde yaşar fakat cazi anlatılarında bu tabirinin yanına “özellikle değirmenler de yaşadığı” ayrıntısı da eklenir, hatta bazı anlatılarda daha da ileri gidilerek değirmenin ismi ve bulunduğu konum da zikredilebilir.
<ul style="list-style-type: none">• Yakaladığı kişilerin ciğerlerini alıp suya doğru kaçar.	<ul style="list-style-type: none">• Cazi anlatılarında suya doğru kaçma motifinin yanı sıra; yakaladığı kişileri değirmene kaçırıp ciğerlerini kazanda kaynatma isteği de vardır.
<ul style="list-style-type: none">• Genellikle lohusalara ve yeni doğan bebeklere musallat olur.	<ul style="list-style-type: none">• Lohusalar ve yeni doğan bebeklerle birlikte genç kadınlara ve çocuklara da musallat olur.
<ul style="list-style-type: none">• Alkarısı, cazikarisına nazaran daha az somutlaştırılır.	<ul style="list-style-type: none">• Cazikarisı hayali bir karakter olmasının yanı sıra somutlaştırıldığı örnekler de vardır. Rize yöresinde bazı yaşlı ve kötü kadınlara cazi denir. Bu kimselerin alkarısına ait bazı özellikleri bünyesinde barındırmakla birlikte geceleri bizzat çocuk kaçırma işlevinde bulduklarına da inanılır.

Tablo 1: Alkarısı ile cazi/cazıkarisı arasındaki benzerlik ve farklılıklar.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, Orhan (1961), “Untersuchungen Überal und Al-Frau in der Türkischen Volkliteratur”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi*, 19(3-4), 165-176.
- Acıpayamlı, Orhan (1974), *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ak, O. Naci; Çelik, F. Rasim. (2011) *Rize Kültür Derlemeleri*. Rize: Halk Eğitim Müdürlüğü Yayınları.
- Aksoy, Ö. Asım ve diğerleri (2019). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II. Cilt (C-D)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alizade, Rövsen (2011). “Tıva ve Şor Kahramanlık Destanlarında Mitolojik Motifler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 11/1, 33-43.
- Alptekin, A. Berat (1993), *Fırat Havzası Efsaneleri*. Antakya: Kültür Yayıncılık.
- Bayat, Fuzuli (2021). *Mitolojiye Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bekki, Salahaddin (1996), “Türk Mitolojisinde Kurban”, *Akademik Araştırmalar*, 1/3, 16-28.
- Bolçay, Ezgi (2011), “Erzurum’da Doğum Öncesi, Doğum Sonrası ve Çocukluk Dönemiyle Alakalı Gelenekler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19/2, 587-600.
- Bulut, Meryem (2010), “Mardin’de Albastıdan Korunma Biçimleri”, *Folklor/Edebiyat*, 64, 15-24.
- Bütüner, Şahin (2018), “Korku Kültürü Bağlamında Alkarısı İnanmaları”, Ortakçı, Altuğ (Ed.), *Doğüstü Varlıklar ve Anlatılar Üzerine İncelemeler İçinde*, İstanbul: Kesit Yayınevi.
- Çoruhlu, Yaşar (2011), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Çoruhlu, Yaşar (2021), *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Demren, Özlem (2018), “Türk Kültüründe Bir Korku Kültü Olarak Sivas’ta Alkarısı ve Albasması İnanışı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 36, 1-27.
- Akyıldız Ercan, Cemile, (2013). “Mitolojide Çocuk Katili Kadınlar: Lilith, Lamia, Medea”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5/1, 89-103.
- Ergin, Muharrem (2021). *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, Pervin (2011 a), “Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İnanıcının Mitolojik Kökleri Üzerine”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 60, 281-312.
- Ergun Pervin, (2011 b), “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine”, *Milli Folklor*, 69, 133-146.
- Erhat, Azra (2021), *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güzel, Ekrem (2023), *Şiir ve Felsefe İlişkisi & Cahit Koytak Şiiri*, Çanakkale: Paradigma Yayınevi.
- Hallaç, Ahmet Tacetdin (2022), *Türk Dünyasında Alkarısı*, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yayınlanmamış doktora tezi.
- İnan, Abdülkadir (1933), “Al Ruhı Hakkında”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 1, 160-167.
- Kabak, Turgay (2016), “Rize Yöresindeki Obur ve Cadı İle İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 14, 309-323.
- Kalafat, Yaşar (2018), “Kızıl/Al-Kızılbaş/Alevi Ve Al Ruhı/Al Karısı/Al Basması/Al Ocağı Bağlantılarına Dair”, Kurtoglu, Orhan; Erginer Çamkara, Ayşe (Ed.), *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları., 731-741.

- Kılıç, Yusuf; Eser, Elvan (2018), “Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)’nun Eskiçağ Yakınoğu Toplumlarının Kùltürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeđi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 17, 29-60.
- Küçük, M. Alparslan (2013), “Geleneksel Türk Dini’ndeki Ana/Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bir Bakış”, *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi*, 1, 105-134.
- Ögel, Bahattin (2020), *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: Altınordu Yayıncılık.
- Öztürk, Özhan (2005). *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük (I. Cilt)*, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Şimşek, Esmâ (2012), “Türk Kùltüründe “Alkarısı” İnancı ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler”, *Akra Uluslararası Kùltür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12/5, 99-115.
- Tietze, Andreas (2021). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* (Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ed.). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Torun, Fuat (2011), “Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3/3, 466-482.
- Turan, A. Burak (2022), *Türk Canavarları Sözlüğü*, İstanbul: Holden Kitap Yayınları.
- Zingsem, Vera (2007). *Lilith* (Devrim Doğan Yüzer, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar

Karakurt, Deniz (2012), *Türk Söylence Sözlüğü*, E-Kitap.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1:** Fatıma Öztürk, 1974 doğumlu, ev hanımı, Rize/Merkez, görüşme tarihi: 14.03.2022.
- KK-2:** Emine Sandıkçı, 1957 doğumlu, ev hanımı, Rize/Çayeli, görüşme tarihi: 17.08.2022.
- KK-3:** Savaşhan Özer, 1992 doğumlu, esnaf, Rize/Merkez, görüşme tarihi: 05.11.2021.
- KK-4:** Cavit Kalender, 1968 doğumlu, marangoz, Rize/Çayeli, görüşme tarihi: 27.07.2022.
- KK-5:** Şenol Yamak, 1956 doğumlu, esnaf, Rize/Ardeşen, görüşme tarihi: 15.03.2022.
- KK-6:** Hanife İpek, 1947 doğumlu, ev hanımı, Rize/Büyükköy, görüşme tarihi: 19.12.2021.

Extended Abstract

People who lived in primitive times felt the need to tell some allegorical stories to express the secret of nature. In this sense, myths are said to be primitive people's perceptions of the world. These stories told by primitive people over time have been important in determining cultural identities; With the combination of the words myhtos and logos, the term mythology, which means “the branch of science that examines all myths with the scientific method”, has emerged. Every nation, including the backward primitive tribes has a mythological belief, especially the Turkish, Greek, Roman, Indian, Egyptian, Chinese, Iranian mythologies. International cultural interactions take place on the stage of history, usually for reasons such as war, migration, trade; not only in areas such as language, social life, clothing and cuisine, but also in mythical narratives. It make possible to see cultural interactions in the mythical beliefs of a nation in different geographies. Considering the cultural interactions in question and the effect of mythology on the cultural memory of nations, it is inevitable to carry out comparative mythology studies.

As a result of this study, it is possible to conclude that the character of alkarısı is reflected in the narratives of Rize region as cazi/cazıkarısı. As a matter of fact, although the name alkarısı is not encountered in the cazi narratives compiled from the Rize region, it is seen that the features attributed to alkarısı in Turkish mythology are transferred through the character of cazi/cazıkarısı in the oral culture of the research region. But the relevant point is that it should not be interpreted to mean that the character of alkarısı has turned into the character of cazi/cazıkarısı in the Rize region. When the data revealed as a result of the comparison of the two characters are examined; however, it has been concluded that the character of cazi in the mythical narratives of Rize region contains features of alkarısı. The use of the phrase “cazi” instead of “alkarısı” is used in the westward migration of alkarısı, one of the main characters of Central Asian Turkish mythology. It will be easier to understand when the change that Khorasan has undergone with the intense Persian influence in the 11th century and the dialect characteristics of the Rize region are considered. The expression “alkarısı” began to be used together with the concept of cādū, with a strong Persian influence during her journey from Central Asia to Anatolia. It is thought that the expression which underwent transformations as “cādū / cāzū / cazi / cazi” in the historical process; later replaced with the expressions of cazi and cazıkarısı, which are easier to pronounce, not to cut the heat of the narrative and to ensure fluency in the expression in the language of the people of the Eastern Black Sea region, who are known for their lively, witty, quick-witted and quick speech in the Turkish cultural world, and this expression gained a unique place in the local dialect over time.

In the final analysis of the study, some data obtained by examining the reflection of alkarısı in the narratives of Rize region as cazi/cazıkarısı are given in the table below.

Similarities between alkarısı and cazi/cazıkarısı
<ul style="list-style-type: none">• Alkarısı and cazıkarısı characters are very similar to each other, especially in terms of external appearance. Both are tall, have long fingers and long and dirty nails; ugly-faced; black and disheveled hair; and are depicted as upside down.
<ul style="list-style-type: none">• Both characters are malignant. They harm postpartum women, newborn babies, children and animals in the barn.

<ul style="list-style-type: none">• The living areas of the two characters are similar. They prefer to live in desolate and wet areas.	
<ul style="list-style-type: none">• The capture methods of both characters and the measures taken to protect them are quite similar.	
<ul style="list-style-type: none">• Alkarısı and cazikarısı characters work as maids in the house of the family who caught them and made them repent.	
Differences between alkarısı and cazi/cazikarısı	
Alkarısı	Cazi/cazikarısı
<ul style="list-style-type: none">• Alkarısı has a more general place in Turkish mythology. She is also related to characters such as Umay and Erlik.	<ul style="list-style-type: none">• She is a more local and special character compared to alkarısı. Her carries the characteristics of the region in which it takes place in her narratives. For example, in the narratives of Rize region, cazi is expressed as a character playing "horon" in mills..
<ul style="list-style-type: none">• She lives in desolate and wet places.	<ul style="list-style-type: none">• She lives in desolate and wet places like alkarısı, but in cazi narratives, the detail that her lives in mills is added next to this expression.
<ul style="list-style-type: none">• She takes the lungs of the people it catches and runs towards the water.	<ul style="list-style-type: none">• In addition to the motif of escaping towards the water in cazi narratives; she also has the desire to smuggle the people he catches into the mill and boil their lungs in a cauldron.
<ul style="list-style-type: none">• She usually infests puerperant women and newborn babies.	<ul style="list-style-type: none">• Along with puerperal women and newborn babies, she also infects young women and children.
<ul style="list-style-type: none">• Alkarısı is less embodied than cazikarısı.	<ul style="list-style-type: none">• Besides being a fictitious character, there are also examples where he is embodied. Some old and bad women in the Rize region are called cazi. It is believed that these people have some of the features of alkarısı, but they also have the function of kidnapping children at night.

Table 1: Similarities and differences between alkarısı and cazi/cazikarısı